

ПОТОМЦИТЕ НА КОМИТОПУЛИТЕ ПРЕВЗЕМАТ ИМПЕРАТОРСКИЯ ДВОРЕЦ

ЙОРДАН АНДРЕЕВ

След покоряването на България император Василий II преселил във Византия цвета на българската аристокрация, в това число съпругите, синовете и дъщерите на последните царе. Някои от тях потънали в мрака на забравата, но други оставили паметни следи във византийските хроники. Имената им се преплитат сред участниците в най-романтичните похождения на императорския дворец, а някои стигнали и до богопомазания престол на василевсите. Може би защото византийската аристокрация се нуждаела от притока на свежа кръв, която да придаде на умореното ѝ изящество първичната енергия, присъща на българската стихия. Като връх на всичко, потомците на комитопулите се отличавали с необикновена красота, вродена грация и изтънченост, изтъквани непрекъснато от иначе претениозните византийски летописци. Между тях на първо място се откроява личността на първородния син на цар Иван Владислав **ПРЕСИАН**

Някои виждат в негово лице последния защитник на българската държавна независимост, други пък го броят за последен владетел на Първото царство. Според надгробния му надпис той е роден някъде през 996/997 г. от брака на Иван Владислав с Мария — една безкрайно изобретателна и амбициозна жена.

Единствен от братята си Пресиан упорствал в намерението да продължи съпротивата срещу ромеите. Но император Василий II своевременно "затворил" изхода на планината, където се укрепил Пресиан с двамината си братя. Измъчван от дългата обсада, той сложил оръжие, след като получил гаранции за своята сигурност и безопасност. Почели го с високата титла "магистър" и го назначили за управител на темата Вукеларион — в околностите на днешната турска столица Анкара.

Името на "Пресиан българина", както го назовават ромеите, изплува отново през 1026 г. Летописците са записали накратко историята около някакъв личен спор между Пресиан и знатния византийски аристократ Василий Склир — стигнало се даже до дуел между двамата. Подобно разрешаване на междуличностни отношения във Византия се квалифицирало като престъпление. Император Константин VIII (1025 — 1028) окачествил случая като "безсрамие", навярно защото са замесени и женски имена. Но всичко не е изглеждало толкова невинно, щом Склир го заподозрял в държавна измяна: ослепили го с други най-знатни българи. По един наистина щастлив начин Пресиан се измъкнал невредим от тази история — може би заради доказаната му вражда с Василий Склир или пък благодарение на високата протекция на двореца.

Само три години по-късно (1029) Пресиан се ангажирал в друга, вече много по-сериозна дворцова интрига. Той станал главно действащо лице в един заговор, който целял свалянето на император Роман III Аргир от престола. Последният заел трона благодарение на брака си със Зоя, дъщерята на Константин VIII. Макар и на 45 години, Зоя продължавала да бъде много красива, кожата ѝ била гладка, без нито една бръчка, а тялото ѝ изглеждало по юношески съразмерно. Тя нямала вкус към скъпи одежди и труфила, но за сметка на това любовните ѝ капризи били неизброими, колкото звездите. Тази истинска султанка (както я нарича един изследовател) прахосвала цялата си енергия в любовни пиршества, като правела най-красивите си избраници едновременно съпрузи и императори. Лекомисленото поведение на Зоя (уподобяват я на "непостоянна вълна, която ту се издига, ту се снишава") и спечелило много врагове. Най-вече сред провинциалната аристокрация, която застанала в основата на заговора. В комплота били привлечени и дворцови среди. Последното пък било дело на экс-българската царица Мария, майката на Пресиан. Всички те заложили на Теодора, сестрата на императрица Зоя, като разчитали на нестихващата им вражда. Зоя често повтаряла, че по-скоро би се съгласила да види коняр на императорския престол, отколкото да дели властта със своята сестра.

Теодора била висока, суха, с несъразмерно малка глава. В двореца открито се присмивали на нейното целомъдрие, наричали я "девственицата" и по този повод даже разигравали специални пантомими. Държана постоянно в сянка, потискана от внушителното присъствие на властната си сестра, Теодора в пълна степен олицетворявала прочутото византийско притворство, за което толкова много се говори. Но зад мнимата ѝ въздържаност и скромност се таяли много страсти, и се прикривали безброй желания. Понякога те се отрищвали — тогава Теодора раздавала лъчезарни усмивки и се впускала в дълги разговори.

Заговорници взели на прицел Теодора, като разчитали и то не без основание на романтичната ѝ връзка с българина Пресиан. Той бил млад и хубав (само на 32 години), от пославен царски род, известен със суровата си мъжественост. Една чудесна партия за застарялата императорска щерка, която се впуснала в опасното приключение с всеоedayността, присъща на жените с похабена младост и готова на всичко в името на всепоглъщащата любов. Вероятно по-далечните планове ще са предвиждали брак между Пресиан и Теодора — нещо нормално за втората четвърт на XI в., когато във Византия се разпореждали жените (т. нар. "гинекократия"), а пътят към трона минавал задължително през сърцето и леглата на императриците. За трайните чувства на Теодора можем да съдим с късна дата от факта, че години по-късно (през 1055 — 1057), когато се разпореждала самовластно с империята, роднините на Пресиан се радвали на нейната учудваща благосклонност.

Но за зла участ заговорът бил разкрит, а Пресиан осъден като държавен изменник. Пленили го, а година по-късно го заставили (уж доброволно) да приеме монашески сан. Две миниатюри от Мадридския препис на хрониката

на Йоан Скилица представят това паметно събитие.

На първата е изобразен император Роман III Аргир в позата на съдник, седнал на ниско канапе. В друго помещение с нисък таван (тъмницата) палачът е стъпил върху гърдите на Пресиан и с нажежено желязо изпълнява жестоката операция около ослепяването. Зад него един придворен, обърнат с лице към императора, докладва за изпълнението на присъдата. В най-десния край на миниатюрата е изобразено изпъждането на Мария от двореца. Художникът с веща ръка е подчертал ужаса върху нейното лице, след ослепяването на Пресиан.

Втората миниатюра представя замонашването на Пресиан в манастира "Мануил". Образът му е подчертано индивидуализиран — изпъкват благородните линии на лицето, които контрастират с широко отворените му, но вече безизразни очи. Обкръжен от група монаси, Пресиан стои пред входа на манастира, облечен в дълга бяла риза, която само преди година бил на път да замени с императорска багреница. В дясната част на миниатюрата Пресиан е в тъмно монашеско рухо, смирено склонил глава пред свещеника, който извършва операцията около постригването на косите му.

Тридесет години по-късно името на Пресиан се среща издълбано върху надгробния му надпис, намерен в днешна Източна Словакия. Там е посочена и годината на неговата смърт — 1060/1061. Пълна неизвестност остават обстоятелствата около пристигането му в тази далечна славянска земя, която приютила тленните му останки. Но може би няма да бъдем далеч от истината ако предположим, че забягването му от манастира трябва да се отнесе някъде между 1057 — 1059 г. и е станало с помощта на неговата сестра и цариградска императрица

ЕКАТЕРИНА

Тя била най-голямата дъщеря на цар Иван Владислав от брака му с Мария. Заедно с цялото си семейство Екатерина била отведена в Цариград, където отраснала, макар известно време да живяла в темата Вукеларион. За доброто ѝ възпитание (изтъквано многократно) се грижели многобройните ѝ роднини, и най-вече майка ѝ Мария. Когато встъпила в брачна възраст, я омъжили за Исак Комнин, издънка на една от най-прочутите византийски фамилии. Казват, че Исак бил "висок като кипарис", с царствена осанка, благороден по дух, но с непостоянен характер, което по-късно му струвало и трона. Родителите на Исак Комнин отрано се погрижили да му подготвят "блестящ брак" и трябва да им се признае, че изборът им бил много сполучлив. Защото българката Екатерина "не отстъпвала никому по благородство" на кръвта и била украсена със "златните накити на доброетелта". Младият Исак сигурно е бил пленен от необикновената красота на бъдещата си съпруга — не случайно съвременниците я квалифицират като "чудна жена". Така че бракът, на който твърде много залягали родителите от двете страни, представлявал едно наистина блестящо съчетание на интересите и на чувствата, на които били подвластни младежките сърца.

Щастливата звезда на тази великолепно съпругеска двойка изгряла след смъртта на императрица Теодора — 1057 г. Под влияние на дворецовите евнуси Теодора определила за свой приемник Михаил Стратиотик — стар, суетен и празен човек. С постоянното си дърдорене той си спечелил презрително прозвище "философска маймуна". За краткото си управление той извършил цял куп глупости, които довели до бунт сред армията. Най-знатният от военачалниците — Исак Комнин бил обявен за император и влязъл тържествено в Цариград — 1057 г. Хронистите не пропускат да отбележат и друг един знаменателен факт — от същата тази година цариградският престол се украсявал от една българка. Екатерина, казват те, още "по рождение получила царска кръв", а с коронясването на своя съпруг "надхвърлила първоначалната си слава с още по-могъща, вече императорска власт". Пътят ѝ към върховете изглеждал наистина толкова ослепителен и зашеметяващ, че сам Исак Комнин често ѝ припомнял, че "по-рано била робиня, а сега той я освободил". На тези подмятания, които напомняли за най-черните години от живота ѝ, Екатерина с достойнство отговаряла, че въпреки робията, никога никому не се е подчинявала, а сега "само сменила едно царство с друго". Така тя недвусмислено подчертавала, че за нея и сънародниците ѝ българският престол изглеждал не по-малко величествен от трона на василевсите в Цариград.

Това великолепно царуване, разбира се, не можело да продължи много — то траяло само две години. През 1059 г. Исак Комнин се простудил по време на лов, увлечение, към което бил силно пристрастен. Люта треска го приковала към леглото и всички в двореца очаквали най-лошото. В пристъп на малодушие Исак Комнин решил да се откаже от престола и да се замонаши. Но още по-невероятно, направо безумно било желанието му да обезнаследи цялото си семейство. Императрицата заподозряла в това интригите на прочутия дворецов куртизан Михаил Псел и открито го обвинила, че вместо благодарност, той намислил да обърне самодържеца в монах.

После Екатерина се обърнала към своя съпруг, като го заклевала да премисли съдбоносното си решение. При положение, че императорът си върнел думите, тя обещавала да поеме всичките му грехове. И тъй като те не били малко, Екатерина била готова на всичко: "да я гризят червеите, да я покрие черната тъма, да я изгори огънят на кладата". Като истинска лъвица императрицата се борела за престола и за бъдещето на своето семейство. Защото, казвала тя на императора, с глупавото си решение ти "ме обричаш на нещастно вдовство, а дъщеря си на сирачество. С какво сърце искаш да напуснеш двореца, след като ни очаква страшна участ? Нас сигурно ще ни изпратят на заточение, а може би вече ни готвят далеч по-страшна съдба". Но увещанията ѝ не дали резултат. Отчаяна, Екатерина го заставила да назначи за свой приемник човек предан и добродетелен, който да ги закриля занапред. Чак тогава Исак Комнин се вразумил: разпоредил да извикат в двореца сподвижника му Константин Дука, за да му предаде короната и семейството си. "Пред теб са любимата ми жена и еднородната ми дъщеря — казал му той — които

ти връчвам, като безценни съкровища.”

Донякъде успокоен, Исак Комнин се прощавал с близките си, когато разсъдъка му се възвърнал и той решил да запази за себе си знаците на императорската власт. Но вече било много късно. Тълпа царедворци завлякла Константин Дука в палата, поставили го на трона и му сложили короната. Когато Исак дочул звуците на "полихрониите" (възгласите "многая лета" в чест на новия император), разбрал, че всичко е свършено. По настояване на Екатерина, която се опасявала, че мъжът ѝ може да бъде убит, Исак се подстригал и облякъл монашеска дреха. След това за втори път, вече в присъствието на новия император, повторно се отказал от престола, като потвърдил, че всичко станало е по негова воля. После напуснал двореца и се отправил към Студийския манастир, където наскоро починал.

След като Екатерина изпила докрай горчивата чаша на падението, прочутото ѝ благочестие са проявило в още по-голяма степен. Като предана и любяща съпруга, в духа на традицията, тя решила да се замонаши, заедно с дъщеря си Мария. Очевидци на церемонията около подстригването ѝ не скиват възхищението си от изключителната хубост както на майката, така и на дъщерята. Въздишките им са най-вече по повод почернянето на царската дъщеря Мария, тъй като била "много хубава, с огнена коса и янтарен цвят на лицето", подчертан от монашеското рухо. И тази неземна красота трябвало да повехне зад дебелите манастирски стени.

Екатерина и Мария останали в манастира до края на живота си. Всяка година монахиня Елена (или Ксения според други източници) правела помен в памет на царствения си съпруг, като събирала монасите на Студийския манастир. Когато почувствала, че земните ѝ дни са преброени, тя поръчала последно угощение, като дарила монасите с подаръци в двоен размер. Погребали я в същия този Студийски манастир, до гроба на Исак Комнин, с когото неотлъчно делеяла радости и скърби, винаги примерна, изрядна и добродетелна, като никоя друга жена и императрица преди нея.

От брака с Исак Комнин Екатерина имала един син, който починал много млад, още преди възцаряването на своя баща.

Забележителната кариера на Екатерина и пробивът ѝ до императорския престол допринесъл в голяма степен за още по-бързото издигане на потомците на комитопулите във Византия. Не след дълго, друга една българка стъпила върху богопазения трон на василевсите. Своя възход тя дължала в най-голяма степен на знаменитата си майка

МАРИЯ

Тя била дъщеря на Траян (или Троян), четвъртият син на българския цар Иван Владислав. В жилите на Мария течала смесена кръв. От баща си наследила хубостта и грацията, а от своята майка (която била ромейка) славата и богатството на три от най-известните византийски фамилии — тези на Кондестефаните, на Авалантите и на Фокадите. Един съвременник уверява, че българката Мария била "най-прекрасната от всички жени". А прочутата ви-

зантийска писателка Анна Комнина (тя била нейна внучка) страшно се гордее със знаменитата си баба. По онова време, пише Анна Комнина, "нямало нито една жена по-хубава" в цялата империя. А с "привлекателната си красота и хармонично тяло" българката предизвиквала истински фурор в Цариград. Казват също, че необикновената ѝ хубост била съчетана с необикновена вътрешна вглъбеност — едно много рядко качество, което се ценяло особено високо. Като връх на всичко Мария "сияела със знатния си род", чистотата на добродетелите и благовъзпитаността на нравите си".

Това благоуханно и екзотично цвете навярно е развълнувало не едно или две мъжки сърца в Цариград и е станало обект на много пламенни желания. Спечелил сърцето ѝ Андроник Дука, племенник на византийския император Константин X Дука (1059 — 1067). Братът на императора Йоан Дука бил кесар и заемал втората по значение длъжност в държавата. Тъкмо Йоан Дука бил инициаторът за сключването на брака, впечатлен както изглежда в еднаква степен от родословието и от богатството на българката. А младият Андроник навярно е бил дълбоко развълнуван от прелестите на "най-красивата и най-умната от всички жени" във византийската столица.

Първата и най-свидна рожба на този знаменит за времето си брак била бъдещата византийска императрица

ИРИНА

Тя била правнучка на българския цар Иван Владислав, но в родословието ѝ са записани имената на най-знатните фамилии на Византия. Отличавала се с необикновена, вълнуваща красота. Летописците просто се задъхват, като изтъкват необикновените ѝ качества. Физическият портрет на Ирина дължим на перото на нейната дъщеря, историчката Анна Комнина. Подобно нещо, уверява ни тя, се среща много рядко, тъй като "самото лице (на Ирина) наистина отразявало светлината на луната". Налице било нещо смущаващо в изтънчените и благородни черти на тази невероятна жена, тъй като лицето ѝ "не било напълно кръгло, както у асирийките, нито пък продълговато, както у българките". По-скоро, пише Анна Комнина, това лице се отклонявало от "точната линия на окръжността" — рядко срещан овал за епохата. "Отдалеч се виждало как бузите ѝ цъфтят като рози", а погледът, който излъчвали големите ѝ черни очи", доставял радост и неотразима наслада".

Тази първа хубавица на Цариград се омъжила за Алексей Комнин, племенник на император Исак Комнин. Наскоро след това Алексей сполучил да овладе трона на василевсите: от 1081 г. една българка отново украсявала ромейския престол и носела величествено царските знаци. Знаменитият византийски философ Михаил Италик ни е оставил изключителен за времето си портрет на Ирина — физически и духовен. С какво да започна описанието си — възкликва знаменития ритор: с блясъка на произхода, с хубостта на тялото, мъдростта, интелигентността, благородството или мъдростта? Възхищава се от презрението, което българката демонстрирала към пищните тоалети, тъй като рядката ѝ красота я освобождавала от грижите към лицето, събла-

зън, на която били подвластни всички елегантни дами в Цариград. А добродетелите на Ирина били толкова многобройни, че даже простото им изброяване било невъзможно.

След смъртта на съпруга си Алексей Комнин (1118 г.) императрицата майка се опитала да постави на престола дъщеря си Ана Комнина. По ред причини начинанието пропаднало и Ирина се оттеглила от суетата на светския живот. Замонашила се в цариградския манастир "Св. Богородица Кехаритомене". Както се полагало на една экс-императрица, манастирската управа ѝ заделила най-разкошната част от жилищните помещения. Там Ирина се отдала изцяло на литературните си интереси, едно рядко качество на жена през епохата на средновековието. Тя станала душата на един интелектуален кръг, който събирал около себе си цвета на византийската аристокрация. А професорът Михаил Италик бил един от постоянните участници в кръжеца. Сигурно е и друго. Литературната дарба на нейната дъщеря — прочутата византийска писателка Анна Комнина — ще е разцъфтяла главно под влияние на майка ѝ Ирина.

Ирина живяла дълго и се прочула с дълбоката си благочестивост. Починала на 19. II. 1133 г. (според някои през 1138 г.). Тъкмо на нея и мъжа ѝ Алексей било съдено да станат основатели на една нова династия (на Комнините), която сътворила истинска епоха в историята на Византийската империя. Това в немалка степен се дължало на притока на българската кръв, която помогнала на Комнините да изведат държавата от продължителната летаргия и да възкресят предишната ѝ мощ и величие — чак до 1185.